

Teologia przebudzenia religijnego według Charlesa Finneya. Kontekst historyczny, źródła i jej wpływ na późniejszy rewiwalizm

Słowa kluczowe: Charles Finney, rewiwalizm, przebudzenie, religijne ożywienie, ruch uświęceniowy

Wstęp

Historia ludzkości od początku do końca jest całością i ma swój określony cel, dlatego jest *continuum* wydarzeń, w którym można dostrzec łączącą wszystko nić, gdyż przeszłość ma swoje konsekwencje dzisiaj. Z łatwością można zaobserwować, jak przez całe wieki, szereg prawd wiary wynikających z Biblii było zaniedbywanych, zapominanych czy pomijanych. Wiele z nich doczekało się jednak ożywienia, przywrócenia do obecności w Kościele, ponownego dowartościowania. Ten proces odnowy widoczny jest zazwyczaj na przestrzeni wieków w ruchach reformacyjnych i przebudzeniowych. Przebudzenia widziane oczyma wiary były nie tylko wynikiem jednorazowej Bożej ingerencji w życie jakiejś jednostki lub grupy chrześcijan, lecz głębokim procesem ożywiania chrześcijańskiego doświadczania wiary oraz prawd biblijnych w życiu i pobożności. Prawdy takie jak m.in. usprawiedliwienie z łaski przez wiarę (*sola gratia per fide*), tylko Chrystus (*solus Christus*), tylko Pismo (*sola Scriptura*), tylko Bogu chwała (*solī Deo gloria*), chrześcijańskie uświęcenie, itd. dzięki przebudzeniom religijnym na nowo stawały się integralną częścią wiary.

Dostrzegając ten proces w historii, nietrudno jest zauważyć, jak wiele współczesny ruch ewangelikalny czerpie ze zjawiska przebudzenia (rewiwalizmu). Nie są humbgiem słowa, że rewiwalizm jest jednym z jego głównych źródeł

---

* Mgr Kamil Hałambiec jest wykładowcą w Wyższej Szkole Teologiczno-Społecznej w Warszawie i pastorem Kościoła Zielonoświątkowego w Lesznie.

pobożnościowych i doktrynalnych. To na bazie przebudzenia metodystycznego, narodził się w XIX wieku ruch uświęceniowy (*the Holiness Movement*), będący jednym z substratów ruchu ewangelikalnego. Dlatego w ewangelikalizmie będącym wyrazem teologicznie konserwatywnego protestantyzmu, obejmującym szerokie spectrum od luterkańskiego pietyzmu oraz anglikanizmu do tradycji ewangelicyzmu reformowanego, anabaptyzmu, baptyzmu i pentekostalizmu, znajdujemy elementy zaczerpnięte z teologii i duchowości przebudzeniowej. Aby zrozumieć, czym jest współczesny ruch przebudzeniowy, musimy zrozumieć jego prehistorię. Nie zapominając o suwerennym działaniu Boga, należy bowiem pamiętać, iż dorobek teologiczny, moralny i pobożnościowy każdej tradycji wewnątrzchrześcijańskiej jest wynikiem tego, co przekazały poprzednie generacje.

Charakterystykę i podstawowe cechy rewiwalizmu datuje się od powstania w XVIII wieku przebudzenia metodystycznego. John Wesley odnowił biblijną prawdę o potrzebie uświęcenia¹. Naukę o potrzebie doświadczenia „drugiego błogosławieństwa” (*second blessing*), jakim według niego było całkowite uświęcenie, można odnaleźć w swego rodzaju sukcesji realizowanej przez XIX-wieczny ruch przebudzenia uświęceniowego. Jednakże najwybitniejszym teologiem przebudzenia w XVIII wieku nie był John Wesley – którego wpływy sięgały nie tylko całej Anglii, ale i Ameryki – lecz Jonathan Edwards², który jako pierwszy dokonał systematycznego opisu przebudzenia religijnego. Kontynuatorem, ale i reformatorem jego myśli przebudzeniowej, był uznawany za

¹ John Wesley (1703-1791) urodził się w angielskim Epworth. 24 maja 1738 roku, osobiście doświadczył Łaski Bożej i przeżył „nowe narodzenie”. W krótkim czasie po tym wydarzeniu, zachęcony przez swojego przyjaciela George’a Whitefielda, rozpoczął głosić na otwartej przestrzeni. Pierwsze takie kazanie wygłosił 2 kwietnia 1738 roku, na błoniach w pobliżu Bristolu, dla około trzech tysięcy słuchaczy. Dzięki posłudze Johna, jego brata Karola oraz G. Whitefielda, rozpoczęło się duchowe przebudzenie Anglii, które szybko wyszło poza jej granice. Szerzej zob.: W. Benedyktowicz, *Bracia z Epworth*, Warszawa 1971; M. Lelievre, *Jan Wesley, życie i dzieło*, Warszawa 1930.

² Jonathan Edwards (1703-1758) był jedną z najwybitniejszych postaci w historii osiemnastowiecznej Ameryki. W roku 1734, parafia Edwardsa doświadczyła „duchowego ożywienia”, które trwało aż do 1742 roku. Jednym z owoców wydarzeń w Northampton było opublikowanie w 1736 roku *A Faithful Narrative of the Surprising Work of God in the Conversion of Many Hundred Souls in Northampton, and the Neighboring Towns and Villages*. Dzięki temu dziełu, opisującemu doświadczone przez Edwardsa przebudzenie, zyskał on wielką sławę kaznodziei przebudzeniowego i „teologa serca”. Lata 30. i 40. to czas niezwykle dynamicznego rozprzestrzeniania się przebudzenia. W 1757 roku Edwards zaakceptował ofertę objęcia stanowiska rektora w College of New Jersey (późniejszy Princeton University). Więcej zob.: P. Miller, *Jonathan Edwards*, Amherst 1981.

najwybitniejszego spośród kaznodziejów przebudzeniowych Charles Finney. Jego wpływ na teologię i praktykę ewangelizacyjną jest tak wielki, że Finneya nazywa się „ojcem współczesnego rewiwalizmu”³. Celem niniejszego studium jest ukazanie samej istoty teologii Finneya z uwzględnieniem akcentu, jaki położony jest w niej na przebudzenie, w jej historyczno-biograficznym kontekście oraz zaznaczeniem wpływu na cały ruch przebudzeniowy.

Biografia Charlesa Finneya

Charles Grandison Finney urodził się 29 sierpnia 1792 roku w Warren, Litchfield County (Connecticut)⁴. W 1821 roku, 10 października, Finney nawrócił się i tego samego dnia datuje on doświadczenie „drugiego dzieła łaski”. „W pewnym momencie oparłem się o piec i w tej chwili dożyłem nowej fali łask. Złało się to na mnie z góry w niesłychany i dziwny sposób. Nigdy poprzednio nie słyszałem o chrzcie w Duchu Świętym, którym Pan napełnia swoich świadków specjalną mocą z góry, a mniej jeszcze mogłem oczekiwać czegoś z tych rzeczy dla siebie. Obecnie jednak odczuwałem silny prąd Ducha napełniającego moje jestestwo całkowicie, duszę i ciało. Byłem na wskroś przenikany jakby falami elektrycznymi, przepływającymi przez całą moją istotę, fala za falą. Czuję tchnienie Boże”⁵. Wynikiem tych przeżyć było porzucenie kariery prawniczej, aby przygotować się do służby kaznodziejskiej. W latach 1821-24 studiował teologię z pastorem parafii prezbiteriańskiej w Adams (New York), Georgem Gale. Licencję kaznodziei otrzymał 30 grudnia 1823 roku, a na duchownego prezbiteriańskiego ordynowany został w lipcu 1824 r.

W latach 1824-1827 prowadził spotkania przebudzeniowe. W wyniku używania „nowych metod” (*new measures*) w rewiwalizmie, spotkał się z opozycją m.in. ze strony Asahela Nettletona. W związku z tym udał się w lipcu 1827 na konferencje do New Lebanon, gdzie Lyman Beecher i inni duchowni Nowej Anglii starali się nakłonić go do zmodyfikowania swoich metod⁶. Efekt tego

³ L. A. Drummond, *Charles Grandison Finney and the Birth of Modern Evangelism*, London-Sydney 1983, s. 11.

⁴ G. M. Rosell, *Charles Grandison Finney*, [w:] *Dictionary of Christianity in America*, red. D. G. Reid, Downers Grove IL 1990, s. 439-440.

⁵ Ch. Finney, *Duchowe przebudzenie*, Warszawa 1969, s. 10.

⁶ W. G. McLoughlin, *Modern Revivalism. Charles Grandison Finney to Billy Graham*, New York 1959, s. 36-39.

spotkania był całkowicie odwrotny i od tego momentu Finney stał się czołowym liderem ewangelikalnego rewiwalizmu.

W 1829 roku na zaproszenie Ansona G. Phelps'a i Davida L. Dodge'a rozpoczął kaznodziejską działalność w Nowym Jorku. Kolejne dwa lata spędzone w Rochester to czas jednych z jego największych sukcesów w służbie przebudzeniowej. Po wygłoszeniu w październiku 1831 roku kazania zatytułowanego „Nowe serce” (*New Heart*), został oskarżony przez Asa G. Randa o herezję⁷. Rand stwierdził, że poglądy zawarte w tym kazaniu stoją w wyraźnej opozycji wobec kalwinizmu wyrażonego w prezbiteriańskim „Westminsterskim Wyznaniu Wiary”, w związku z tym osoba je głosząca nie może być uznana za prawowiernego chrześcijanina. Nie przeszkodziło to w znaczącym stopniu służbie Finneya i rok później objął on posadę pastora w Chatham Street Chapel (Second Free Presbyterian Church) w Nowym Jorku. 2 października 1833 r. utworzono w jego parafii stowarzyszenie przeciwników niewolnictwa *New York Anti-Slavery Society* (w 1839 r. udało mu się przekonać swój zbor do zakazu dopuszczania do komunii posiadaczy niewolników)⁸. Pierwszy z jego dwudziestu dwóch wykładów na temat religijnych przebudzeń *Revivals of Religion*, opublikowano w *New York Evangelist* 6 grudnia 1839 roku.

W 1835 roku został profesorem teologii w Oberlin Collegiate Institute (później Oberlin College)⁹. W maju tego roku opublikował *Lectures on Revivals of Religion*, a miesiąc później *Sermons on Various Subjects*. W 1836 roku przyjął posadę pastora Broadway Tabernacle (New York), tym samym przechodząc z Kościoła prezbiteriańskiego (Presbyterian) do kongregacjonalistycznego (Congregational). W tym roku opublikował *Sermons on Important Subjects* i zaczął głosić swoje perfekcjonistyczne poglądy. Zrezygnował

⁷ Tamże, s. 65-70.

Finney w swoich kazaniach uczył doktryny o całkowitej deprawacji człowieka (*total depravity*), jednakże Rand argumentował, że ponieważ Finney nie definiował grzechu pierwotnego jako przekazanego skażenia (*transmitted pollution*) w efekcie całkowicie porzucił tę kluczową dla kalwinizmu doktrynę. W oparciu o twierdzenia Finneya, w których nawoływał słuchaczy do podjęcia decyzji co do zmiany własnego serca, niesłusznie zarzucił mu, że w głoszonej przez niego Ewangelii śmierć i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa oraz dzieło Ducha Świętego stają się zupełnie nieistotne. Zob. Ch.E. Hambrick-Stowe, *Charles G. Finney and the Spirit of American Evangelicalism*, Grand Rapids Michigan 1996, s. 124-126.

⁸ Tamże, s. 108-109.

Por. W.W. Sweet, *Revivalism in America, Its Origin, Growth and Decline*, New York 1945, s. 157-159.

⁹ Tamże, s. 82-83.

z posady pastora w Nowym Yorku 6 kwietnia 1837 roku i został pastorem Oberlin Congregational Church. Przewodził tej parafii przez kolejne 35 lat. W tym samym roku opublikował *Lectures to Professing Christians*. Rok później założył czasopismo *Oberlin Evangelist*. W 1840 opublikował prace: *Skeletons of a Course of Theological Lectures* oraz *Views of Sanctification. Letters on Revivals* wydał w 1845 roku, a *Lectures on Systematic Theology* w 1846. W latach 1849-1850 prowadził przebudzeniowe spotkania w różnych miastach Anglii, m.in. w Londynie i Birmingham.

Finney objął stanowisko rektora Oberlin College w 1851 roku, i zajmował je do 1866 roku¹⁰. W roku 1857 był jednym z prowadzącym spotkania podczas *Great Prayer Meeting Revival*. Swoją drugą podróż do Anglii i Szkocji odbył w latach 1859-60. Prowadził spotkania m.in. w Manchesterze, Edynburgu i Londynie. W roku 1868 dokończył pisanie swoich „Wspomnień” (*Memoirs*). Zmarł 16 sierpnia 1875 roku w Oberlin¹¹. Według niektórych źródeł ostatnie jego słowa brzmiały: „Ja Mu nie byłem niewierny”¹².

Periodyzacja przebudzeń oraz historia Drugiego Wielkiego Przebudzenia

Każda epoka historyczna posiada charakterystyczne dla siebie sądy, przekonania, poglądy, wartości, które ujęte w jedną całość tworzą, trafnie określane przez historyków, „klimat intelektualny”¹³. Zapoznanie się z nim jest niezbędne dla dobrego zrozumienia poglądów przedstawiciela danego okresu. W celu lepszego zrozumienia teologii i praktyki przebudzeniowej Charlesa Finneya należy również bliżej przyjrzeć się przebudzeniu, którego był uczestnikiem, a mianowicie Drugiemu Wielkiemu Przebudzeniu. Na potrzeby tej pracy, chcąc przedstawić zwięzłą chronologię występowania przebudzeń, należy przyjąć perspektywę ograniczającą okres historyczny występowania duchowych przebudzeń do gruntu amerykańskiego, począwszy od wieku XVIII. Ich

¹⁰ W.H. Harding, *Finney's Life and Lectures*, London 1943, s. 13.

¹¹ New York Times, Published: August 17, 1875.

¹² Ch. Finney, *Duchowe...*, dz. cyt., s. 28. W polskim wydaniu „Duchowego przebudzenia” w części biograficznej, datę śmierci Finneya podaje się na 16 kwietnia 1876 r. Jednakże wszystkie naukowe opracowania za datę śmierci podają 16 sierpnia 1875 r.

¹³ M. Heiman, *Chrześcijaństwo Europy zachodniej od oświecenia*, [w:] *Historia chrześcijaństwa*, red. A. Hastings, Warszawa 2002, s. 529.

występowanie William G. McLoughlin łączy z zachodzącymi na gruncie amerykańskim przemianami polityczno-społecznymi, periodyzując je w nawiązaniu do pięciu przebudzeń¹⁴:

- I. Purytańskie (1610-1640).
- II. Wielkie Przebudzenie (*Great Awakening*) (1730-1760).
- III. Drugie Wielkie Przebudzenie (1800-1830).
- IV. Trzecie Wielkie Przebudzenie (1890-1920).
- V. Czwarte Wielkie Przebudzenie (od 1960 – data zakończenia niesprecyzowana)¹⁵.

Początek XIX wieku, na który datuje się Drugie Wielkie Przebudzenie, naznaczony jest wyraźnie wpływem Oświecenia. Wszechobecny wówczas sceptycyzm w stosunku do autorytetów oraz tradycyjnych wartości spowodował wyraźny spadek zaangażowania religijnego. Taki kryzysowy stan społeczeństwa znamionuje początek wielu przebudzeń, w tym również Drugie Wielkie Przebudzenie. Termin ten odnosi się do zróżnicowanych cykli religijnych przebudzeń, które występowały na terenach Stanów Zjednoczonych od końcowych lat XVIII wieku do lat 30. XIX wieku. Słowo „Drugie” zostało użyte przez historyków w celu ukazania jego podobieństwa do Wielkiego Przebudzenia lat 30. i 40. wieku XVIII¹⁶. Mimo istotnych różnic zarówno teologicznych jak i metodologicznych między tymi dwoma przebudzeniami, najważniejsza z ich cech charakterystycznych była taka sama, a mianowicie dynamiczna

¹⁴ Por. schemat książki: W. G. McLoughlin, *Revivals, Awakenings, and Reform*, Chicago 1978. Inny podział podaje U. Gastaldi, który dzieli historię na dwa Wielkie Przebudzenia:

1. Pierwsze Przebudzenie:

etap pierwszy od T.J. Frelinghuysena do J. Edwardsa.

etap drugi obejmujący działalność G. Whitefielda.

2. Drugie Przebudzenie:

etap pierwszy (wschodni), zapoczątkowany w college'ach Hampden-Sydney i Yale.

etap drugi (zachodni), zapoczątkowany w Logan County i Cane Ridge.

etap trzeci obejmujący działalność Ch.G. Finneya i kontynuatorów jego teologicznej

myśli „przebudzenia zorganizowanego”.

Zob. A. Siemieniowski, *Ewangelikalna duchowość nowego narodzenia a tradycja katolicka*, Wrocław 1997, s. 44.

¹⁵ W. G. McLoughlin nie precyzuje daty ostatniego z wymienionych przez niego przebudzeń, gdyż wydarzenia te datuje na czasy współczesne, w związku z czym nie można jeszcze określić granicy jego występowania i zakończenia.

¹⁶ Termin „Wielkie Przebudzenie” (*Great Awakening*) został wprowadzony przez historyków na określenie unikalnego religijnego przebudzenia, które miało miejsce w wielu koloniach amerykańskich w latach 1720-1742.

kampania ewangelizacyjna, podczas której kaznodzieje nawoływali słuchaczy do opamiętania się z grzechów i przyjęcia Chrystusa jako Pana i Zbawiciela, w celu doświadczenia nowego narodzenia. Tym, co rozróżnia te przebudzenia to zakres ich występowania. Pierwsze wyraźnie ograniczało się do Nowej Anglii i środkowych kolonii. Natomiast drugie swoim zasięgiem objęło właściwie teren całych Stanów Zjednoczonych. Zasadnicza różnica dotyczy również kwestii teologicznej¹⁷, a mianowicie podczas Pierwszego Przebudzenia zdecydowanie głoszono Ewangelię w ujęciu kalwińskim¹⁸, podczas gdy w Drugim Przebudzeniu, wielu teologów i kaznodziejów prezentowało teologię arminiańską¹⁹.

Początek Drugiego Wielkiego Przebudzenia²⁰ związany jest z rozpoczęciem posługi pastorskiej w trzech granicznych zborach w Logan County, Kentucky, przez prezbiteriańskiego duchownego Jamesa McGready. Po czterech latach pracy na tych terenach, w 1800 roku wraz z ewangelistami Williamem Hodgesem i Johnem Rankinem, poprowadził pierwsze *camp meeting*²¹. Ten sposób głoszenia Ewangelii okazał się niezwykle efektywny i szybko został przyjęty przez innych ewangelistów. Jednym z duchownych prezbiteriańskich, który odwiedził przebudzenie w Logan County, i uznając je za działanie Boże, rozpoczął podobne spotkania, był Barton Warren Stone²². Zorganizował je w Cane Ridge i przebudzenie, które miało tam miejsce było najbardziej znanym

¹⁷ D.J. Bingham, *Pocket History of the Church*, Downers Grove IL 2002, s. 144.

Dwie strony debaty teologicznej dotyczącej przebudzenia przyjęło się nazywać kalwinistami (*Calvinist*) i arministami (*Arminian*). Wynika to z teologicznej różnicy na próbę odpowiedzi na pytanie: czy doświadczenie religijnego przebudzenia wynika z bezpośredniego dzieła Bożego, czy też jest rezultatem ludzkich działań i wysiłków, wynikających z kaznodziei lub osoby poszukującej tego przeżycia? Więcej w: *Encyclopedia of Religious Revivals in America*, red. Michael McClymond, Vol. 1: A-Z, Westport-Connecticut-London, 2007, s. XIX.

¹⁸ Kalwinizm to tradycja doktrynalna, której początki sięgają reformatora Jana Kalwin (1509-1564). Fundamentalną zasadą kalwinizmu jest suwerenność Boga. Więcej w: B. Cottret, *Kalwin*, Warszawa 2000.

¹⁹ Zob. W. Grudem, *Systematic Theology*, Michigan 1994, s. 338. Za twórcę arminianizmu uchodzi Jakub Arminiusz vel Jakob Harmensen (1560-1609), Holender, który znany jest jako twórca anty-kalwinistycznej szkoły w teologii reformowanej.

²⁰ D.W. Kling, *Second Great Awakening*, [w:] *Encyclopedia of Religious Revivals...*, dz. cyt., s. 384-389

²¹ *Camp Meeting* (dosłownie: spotkanie obozowe) – zgromadzenie na otwartej przestrzeni. W sensie religijnym: spotkanie przebudzeniowe (ewangelizacyjne) odbywające się poza stałymi obiektami sakralnymi, często w obszernych namiotach. Zob. D.B. Eller, *Camp Meeting*, [w:] *Dictionary of Christianity in America*, dz. cyt., s. 212-213.

²² Więcej w: B.W. Stone, *The Biography of Eld. Barton Warren Stone. Written by Himself*, Cincinnati 1847.

kongresem przebudzeniowym podczas Drugiego Wielkiego Przebudzenia²³. Tłum szacowany na 10 do 25 tysięcy, zaczął zbierać się od piątkowego popołudnia w sierpniu 1801 roku przez kolejne 6 lub 7 dni. Po tych wydarzeniach fala przebudzenia rozeszła się po innych miejscowościach i trwała wiele lat, a zbory na Zachodzie nie tylko doznały duchowego odświeżenia, ale również znaczącego wzrostu wiernych.

W roku 1795 rektorem Yale College został Timothy Dwight²⁴. Do grona najzdolniejszych studentów tej uczelni należał Lyman Beecher. Był on głęboko przekonany o potrzebie ewangelizacji, jednak pozostawał nieufny wobec technik stosowanych na Zachodzie podczas ewangelizacyjnych kampanii przebudzeniowych. Razem ze swoim współpracownikiem Asahele Nettleton używali konserwatywnych metod przebudzeniowych, które stały w wyraźnej opozycji do progresywnych „nowych metod” (*new measures*) Charlesa Finneya.

W lipcu 1827 roku w New Lebanon odbyła się konferencja, której celem było osiągnięcie konsensusu odnośnie używania właściwych metod w kalwińskim rewiwalizmie²⁵. Przybyli na nią zarówno przedstawiciele konserwatywnego rewiwalizmu na czele z Beecherem i Nettletonem, jak i progresywnego na czele z Finneyem. Ostatecznie, ku wielkiemu zdziwieniu Nettletona, konferencja posłużyła zjednoczeniu obu stron i nawet jego przyjaciel Beecher, jeden z największych przeciwników zachodnich metod przebudzeniowych, uznał je za właściwe. Niepowodzenie pierwotnego zamysłu konferencji, polegającego na powstrzymaniu wzrastającej popularności „nowych metod”, sygnalizowała zmniejszenie się wpływu Nettletona, a w konsekwencji rozszerzający się na cały kraj wzrost wpływów Finneya.

W 1833 roku Nettleton wraz z innym konserwatystą Bennetem Tylerem w celu zwalczania „nowych metod” rewiwalizmu i wzrastającego znaczenia *New Haven Theology*, założyli Instytut Teologiczny Connecticut (*Theological*

²³ V. Synan, *The Holiness-Pentecostal Movement in the United States*, Michigan 1981, s. 24-25.

²⁴ College w Yale powstał w 1701 r. jako odpowiedź konserwatywnych kongregacjonalistów na odchodzenie Koledżu Harvardzkiego od swojej tradycyjnej kalwińskiej orientacji. Na początku wieku XIX Yale wraz z Princeton stało się najbardziej wpływowym amerykańskim koledżem. Nastąpiło to m.in. dzięki promowaniu przebudzenia, które rozpoczęło się w Yale podczas obejmowania stanowiska retora przez Timothy Dwighta, wnuka Jonathana Edwardsa. Więcej w: B.M. Kelley, *Yale. A History*, New Haven 1974.

²⁵ J.R. Fitzmier, *Nettleton Asahel*, [w:] *Dictionary of Christianity in America*, dz. cyt., s. 807.

Institute of Connecticut)²⁶. Nie przeszkodziło to jednak w dynamicznemu rozprzestrzenianiu się przebudzeniowego poselstwa, głównie za sprawą Charlesa Finneya. Dzięki jego służbie ewangelizacyjnej wielu uwierzyło w Chrystusa i doświadczyło „nowego narodzenia”, którego przeżycie było jednym z kluczowych punktów w XIX-wiecznym zwiastowaniu przebudzeniowym.

Wpływ metodystów na ruch przebudzeniowy

Drugie Wielkie Przebudzenie zmieniło XIX-wieczną Amerykę nie tylko w kwestiach religijnych, ale również socjalnych a nawet politycznych. Jedną z głównych „sił” tych zmian był ruch metodystyczny. Dlatego niektórzy uczeni nazywają ten okres „wiekiem metodystów”²⁷. Ruch metodystyczny był jednym z głównych łączników bądź narzędzi zmiany, jaka nastąpiła w teologii przebudzeniowej.

Jednym z najważniejszych elementów teologii wesleyańskiej był postulat uświęcenia, a jej doktrynalne podstawy zbudowane były na arminianizmie. Według historyka Bruce’a Mullina żadna postać nie uosabiała lepiej idei prezentowanych przez metodystów niż Charles Grandison Finney²⁸. Tak jak inni uświęceniowi kaznodzieje, mocno podkreślał on w swoich kazaniach dwuetapowy model zbawienia: poprzedzone żalem za grzechy nawrócenie oraz tzw. drugie błogosławieństwo (*second blessing*). Istnieją również inne podobieństwa pomiędzy ruchem wesleyańskim i uświęceniowym, poczynając od teologii, a kończąc na pobożności. Nie jest zaskoczeniem, że wierzący zachęceni byli przez Finneya do studiowania pism Wesleya²⁹, którego wielu nazywa największym odnowicielem i propagatorem myśli arminiańskiej. Choć istnieją zasadnicze różnice w teologii Wesleya i Finneya, to z pewnością Finneya można nazwać kontynuatorem myśli Wesleya, m.in. co do istoty uświęcenia w życiu chrześcijanina. Jak pisze Melvin Dieter: „Dziewiętnastowieczny ruch uświęceniowy w Ameryce pośredniczył w przekazie wesleyańskiej teologii i doświadczenia, poprzez amerykański rewiwalizm, do całego ewangelikalizmu na świecie”³⁰.

²⁶ Tamże.

²⁷ R. B. Mullin, *Ameryka Północna*, [w:] *Historia chrześcijaństwa*, red. A. Hastings, Warszawa 2002, s. 498.

²⁸ Tamże.

²⁹ Ch. Finney, *Crystal Christianity*, Pittsburg 1985, s. 318.

³⁰ M.E. Dieter, *Wesleyan-Holiness Aspects of Pentecostal Origins: As Mediated through the*

Teologia Finneya

Poglądy Finneya są najlepszym przykładem przejścia, jakie nastąpiło od Reformacyjnej ortodoksji z czasów wielkiego przebudzenia i działalności Edwarda, do arminiańskiej teologii przebudzeniowej widocznej podczas Drugiego Wielkiego Przebudzenia i dominującej wśród zwolenników przebudzenia, aż do dnia dzisiejszego. Dlatego w celu zrozumienia jego teologii przebudzenia, należy poznać prezentowane przez niego poglądy w podstawowych dla teologii zagadnieniach.

Właściwie cały wywód zawarty w książce Finneya pt. „Teologia systematyczna” obraca się wokół moralności człowieka³¹. Rozdziały od pierwszego do piątego dotyczą moralnej władzy (*moral government*) i jedności czynów moralnych (*unity of moral actions*). Dwa następne dotyczą posłuszeństwa, a od rozdziału ósmego do czternastego następują rozważania dotyczące atrybutów miłości i egoizmu. Rozdział piętnasty omawia podstawy obowiązującego w państwie prawa, a dwa kolejne omawiają rządy ludzkie (*human government*). Od osiemnastego do dwudziestego ciągnie się wywód na temat moralnej deprawacji (*moral depravity*). Dopiero dwudziesty pierwszy rozdział poświęcony został zadośćuczynieniu, a po nim następują rozważania dotyczące odrodzenia, opamiętania i wiary. Jeden rozdział dotyczy usprawiedliwienia (trzydziesty drugi), a od trzydziestego trzeciego do trzydziestego ósmego następują rozważania dotyczące uświęcenia. Ostatni, trzydziesty dziewiąty rozdział dotyczy boskiej suwerenności.

Opis teologii Finneya należy zacząć od zagadnienia grzechu pierworodnego. Od jego zrozumienia zależy bowiem pogląd na usprawiedliwienie, jak i zadośćuczynienie. Według kalwińskiej doktryny o grzechu pierworodnym każdy człowiek, który rodzi się w tym świecie, dziedziczy po pierwszym Adamie winę i zepsucie natury. Dlatego każdy człowiek jest w więzach grzesznej natury. Finney nie zgadzał się z tą doktryną. Uważał, że ludzkość nie posiada grzesznej natury, gdyż człowiek nie dziedziczy natury ani winy Adama. Adam jest jedynie wzorem dla ludzkości, która bierze z niego przykład. W poglądzie Finneya odnośnie grzechu pierworodnego widać wyraźny wpływ *New Divinity*

Nineteenth-Century Holiness Revival, [w:] *Aspects of Pentecostal-Charismatic Origins*, red. V. Synan, New Jersey 1975, s. 58-59.

³¹ Zob. Ch. Finney, *Systematic Theology*, Minnesota 1965.

Calvinists. Można więc powiedzieć, że Finney czerpał również z teologii Jonathan Edwardsa, który był pierwszą postacią w tworzącej się „Teologii Nowej Anglii” (*New England Theology*)³². Kolejna faza *New England Theology* nazwana została *New Divinity*. Jej czołowymi przedstawicielami byli Joseph Bellamy i Samuel Hopkins. Obaj byli bliskimi przyjaciółmi Edwardsa. Wprowadzili pewne zmiany do stworzonego przez niego systemu, gdyż w przeciwieństwie do Edwardsa, który utrzymywał tradycyjny w Reformacji pogląd odnośnie zadośćuczynienia (*penal substitution theory*)³³, przyjęli oni za właściwą teorię władzy (*governmental theory*)³⁴.

Pogląd Finneya odnośnie grzechu pierworodnego ma więc swoje związki z nauką o zadośćuczynieniu. Finney uważał, że celem śmierci Chrystusa było ponownie ukazać Bożą władzę moralną i poprowadzić ludzi do zbawienia poprzez przykład bezinteresownej miłości dany przez Jezusa. Jak przykład Adama poprowadził ludzkość do grzechu, tak przykład Chrystusa prowadzi do Boga. Chrystus umarł, gdyż Bóg wiedział, że to doskonałe dzieło wskaże stworzeniu najwyższy z możliwych motywów moralności. „Przykład jest największym moralnym wpływem jaki można wyrzucić. (...) Jeśli życzliwość ukazana w dziele krzyża nie ujarzmi egoizmu grzesznika, to jego przypadek jest beznadziejny”³⁵. Człowiek nie jest więc bez nadziei zgubionym grzesznikiem, ale jest krnąbrnym grzesznikiem, który potrzebuje demonstracji bezinteresownej miłości tak poruszającej, że wynikiem tego wstrząsu będzie porzucenie swojego egoizmu. Takie ujęcie nazywa się teorią moralnego wpływu.

Poprzez jej pryzmat Finney interpretował dzieło dokonane przez Chrystusa na krzyżu. „Jeśli nie było zapłatą zadłużenia grzesznika... to nie zabezpiecza zbawienia dla nikogo. Prawdą jest, że dzieło krzyża samo w sobie nie gwarantuje nikomu zbawienia”³⁶. Finney wierzył w usprawiedliwienie z wiary, ale z takiej wiary, której koniecznym wynikiem są dobre czyny i świętość życia. Dlatego

³² Więcej na temat *New England Theology* można znaleźć w: G.N. Boardman, *A History of New England Theology*, New York 1899.

³³ Zob. H.O. Wiley, *Christian Theology*, vol. II, Kansas City 1952, s. 241-259.

³⁴ Najbardziej znanym propagatorem teorii władzy był zwolennik Arminiusza, Hugo Grocjusz (1583-1645), holenderski prawnik i mąż stanu. Jego rozumienie pojednania dokonanego przez Chrystusa, to jakby połączenie stanowiska, jakie w tej kwestii zajmowali Anzelm i Abelard. Zob. J. Stott, *Krzyż Chrystusa*, Katowice 2003, s. 143.

³⁵ Ch. Finney, *Systematic Theology*, dz. cyt., s. 209.

³⁶ Tamże, s. 217.

pogląd, że wiara jest wyłącznym i jedynym warunkiem usprawiedliwienia, to według Finneya antynomizm. Niektórzy mówią o „usprawiedliwieniu przez wiarę, tak jakby to z powodu wiary, a nie dzięki wierze w Chrystusa, skruszony grzesznik zostawał usprawiedliwiony; tak jakby wiara, a nie Chrystus, była naszym usprawiedliwieniem. (...) Powinniśmy zobaczyć, że wytrwałość w posłuszeństwie aż do końca życia również jest warunkiem usprawiedliwienia”³⁷. „Uświęcenie w sensie teraźniejszego całkowitego poświęcenia Bogu jest kolejnym warunkiem. Niektórzy teolodzy uczynili usprawiedliwienie warunkiem uświęcenia, zamiast uczynić uświęcenie warunkiem usprawiedliwienia”³⁸. Odnosnie posłuszeństwa jako warunku zbawienia Finney napisał: „Niemożliwe i absurdalne jest mówienie o staniu się przez grzeszników sprawiedliwymi jedynie w sensie orzeczenia sądowego. (...) Jest wiele warunków ale tylko jedna podstawa usprawiedliwienia grzeszników. (...) Nie może być usprawiedliwienia w prawniczym lub zgodnym z prawem sensie, jak tylko na gruncie uniwersalnego, doskonałego i niezłomnego posłuszeństwa prawu”³⁹.

Tym samym Finney nie zgadzał się z reformacyjną formułą równoczesnego usprawiedliwienia i grzeszności chrześcijanina. Uważał, że ilekroć chrześcijanin grzeszy to jest potępiony i musi wpiersz się opamiętać, albo będzie zgubiony. Czy więc chrześcijanin przestaje nim być, kiedy popełnia grzech? „Kiedy grzeszy, to musi na ten czas przestać być świętym. To jest oczywiste. Kiedy grzeszy musi być potępiony. Musi ponieść karę prawa Bożego. Gdyby nie poniósł to musiałoby to wynikać z uchylenia prawa Bożego. Ale gdyby zostało ono usunięte, to nie spełniałoby roli obowiązującej, w konsekwencji nie mógłby być ani święty, ani grzeszny. Jeśli jest powiedziane, że zasada ta jest ciągle wobec niego, ale w odniesieniu do chrześcijan, kara jest na zawsze odłożona, albo usunięta; to ja odpowiadam, że usunąć karę oznacza znieść zasadę, bo zasada bez kary nie jest prawem. To tylko porada lub wskazówka. Dlatego chrześcijanin jest usprawiedliwiony nie dłużej niż jest posłuszny, i musi być potępiony gdy jest nieposłuszny; w przeciwnym razie mamy tu antynomizm. Dopóki człowiek nie będzie pokutował nie będzie mu wybaczone. Pod tym względem grzeszący chrześcijanin i nienawrócony grzesznik stoją na dokładnie takim samym gruncie”⁴⁰.

³⁷ Tamże, s. 236.

³⁸ Tamże, s. 237.

³⁹ Tamże, s. 320.

⁴⁰ Tamże, s. 46.

Podstawę do takiego rozumowania daje Finneyowi uznanie nowego narodzięcia nie za cud, dzięki któremu przemianie ulega dotychczas grzeszna i całkowicie zdeprawowana natura człowieka, ale jako dokonana przez grzesznika zmiana dominujących preferencji umysłu, bądź podstawowej intencji (motywu) działania⁴¹. Takie ujęcie daje możliwość twierdzenia, że stan człowieka jeśli chodzi o zbawienie, może zmieniać się wraz z każdym jego czynem, świętym lub grzesznym⁴². I tutaj rozpoczyna się nauka Finneya o doskonałości.

W początkowej fazie kształtowania się jego perfekcjonistycznego poglądu, Finney uznawał całkowicie naukę Wesleya odnośnie doskonałości. Jednakże jego pogląd w tej kwestii ewoluował, aż do poglądu zwanego: „prostota moralnych czynów” (*simplicity of moral action*)⁴³. Efektem tego było nauczanie, że człowiek jest albo całkowicie święty, albo całkowicie grzeszny w każdym swoim czynie. Nie może być zmieszanych aktów. Aby być w pełni chrześcijaninem trzeba być doskonałym, a troską chrześcijanina nie jest wzrastać do doskonałości, ale utrzymywać doskonałość, która należy do niego jako do chrześcijanina i w której – nie do której – ma wzrastać⁴⁴. Pogląd Finneya odnośnie uświęcenia ukształtowany był głównie przez napisany przez Wesleya tekst pt. „Prosty opis chrześcijańskiej doskonałości” (*A Plain Account of Christian Perfection*). Dla Wesleya to oczyszczenie z wewnętrznego grzechu było kluczem do życia w doskonałości, gdyż z serca ludzkiego pochodzą wszelkie złe myśli i skłonności. Kiedy więc serce człowieka nie jest już złe, nie mogą w nim dłużej gościć złe myśli, jest również wolny od złych skłonności. Chrystus bowiem był od nich wolny, a sam powiedział, że każdy doskonały będzie jak jego mistrz (Łk 6,40)⁴⁵. Dla Finneya to nie tyle kwestia wykorzenia grzechu, lecz zmiany myślenia i woli człowieka, którą poddaje woli Bożej i w posłuszeństwie prawu Bożemu naśladuje Chrystusa.

Harry Conn we wstępie do „Teologii systematycznej” komentując pragmatyzm Finneya napisał: „Wielu pracowników Pańskich powinno usilnie szukać Ewangelii, która działa. Mam przyjemność stwierdzić, iż znajdują ją w tej książce”⁴⁶.

⁴¹ Tamże, s. 224.

⁴² Tamże, s. 47.

⁴³ T.L. Smith, *The Blessing of Abraham*, s. 24-26, [w:] *Christian History*, Volume VII, Number 4, Issue 20.

⁴⁴ B.B. Warfield, *Studies in Perfectionism*, Grand Rapids 1958, s. 140.

⁴⁵ J. Wesley, *Poucz mnie o tym, czego nie wiem. Zbiór kazań*, Warszawa 2001, s. 489.

⁴⁶ Ch. Finney, *Systematic Theology*, dz. cyt., s. VII.

Teologia przebudzenia według Finneya

Według Finneya, Bóg wyraźnie objawił w Piśmie Świętym prawa dotyczące zaistnienia duchowego przebudzenia. Tym samym, ilekroć Kościół przestrzega tych praw, musi nadejść przebudzenie. Takie ujęcie tematu przebudzenia było rewolucyjne, gdyż w kalwińskim rozumieniu, tak duży nacisk na ludzkie możliwości przeciwstawia się koncepcji suwerennych działań Bożych, ożywiających Kościół.

Kwestia sprawy przebudzenia jest podstawowym zagadnieniem, które kształtuje większość – o ile nie wszystkie – zagadnień dotyczących tematyki przebudzenia. Czy jest nim wyłącznie Bóg, czy człowiek, bądź na ile jest to obopólne działanie? Zarówno dla Finneya, jak i dla prezentującego kalwińskie poglądy na temat przebudzenia Jonathana Edwardsa, przebudzenie ściśle wiązało się ze szczególnym działaniem Ducha Świętego. Obaj używali na określenie przebudzenia zwrotu „wylanie Ducha Bożego”⁴⁷. Oczywiście dla Edwardsa przebudzenie zawsze było zadziwiającym i suwerennym dziełem Bożym. *Faithful Narrative* jest relacją Edwardsa o przebudzeniu w Northampton. Według Haykina najważniejszym pneumatologicznym dorobkiem tegoż dzieła Edwardsa jest zawarty w nim wywód osnuty wokół pojęcia „wylanie Ducha Bożego”⁴⁸. Przebudzenie ściśle związane jest z działaniem Ducha Świętego, gdyż to On jest Duchem Ożywiającym. Nie można mówić o przebudzeniu religijnym bez podkreślenia szczególnego działania Ducha, które związane jest z wylaniem Ducha Świętego.

Edwards w *An Humble Attempt* akcentuje związek między dziełem Chrystusa na krzyżu a wylaniem Ducha. Twierdzi, że głównym celem Bożego odkupieńczego dzieła w Chrystusie jest wylanie Ducha (*to purchase the Spirit*)⁴⁹. W ten sposób Duch Święty nie jest tylko „głównym czynnikiem (środkiem) w zastosowaniu korzyści zapewnionych w odkupieńczym dziele Chrystusa, ale On sam jest główną ze zdobytych korzyści”⁵⁰. Finney również podkreślał konieczność działania Ducha Świętego w jakimkolwiek dziele „duchowego

⁴⁷ M.A.G. Haykin, *Jonathan Edwards: The Holy Spirit in Revival*, New York 2005, s. 50.

Ch. Finney, *Duchowe...*, dz. cyt., s. 45.

⁴⁸ M.A.G. Haykin, dz. cyt., s. 50.

⁴⁹ Tamże, s. 41.

⁵⁰ Tamże.

ożywienia” człowieka: „Spędziłem dużo czasu na rozważaniu tego tematu, bo chcę, aby to było klarowne, tak byście wszyscy byli ostrożni i nie rozgniewali Ducha. Chcę posiadać najwznioślejszą myśl o Duchu Świętym, i mieć poczucie, że nic dobrego nie może być zrobione bez Jego wpływu. Żadna modlitwa ani kazanie, nie będzie posiadało żadnej wartości bez Niego. Gdyby Jezus Chrystus przyszedł i głosił do grzeszników, ani jeden nie nawróciłby się bez Ducha Świętego”⁵¹.

W kalwińskiej teologii Edwardsa zdolność człowieka do odpowiedzi Bogu na którymkolwiek z etapów procesu zbawienia zależna jest od suwerennego aktu Boga. W arminiańskiej teologii Finneya człowiek jest wolnym podmiotem moralnym, co oznacza, że może nawet odrzucić łaskę Bożą. Obaj kładli jednak znaczący nacisk na działanie Ducha Świętego podczas każdego etapu zbawienia.

W obliczu tego nieuzasadnionym jest dokonywanie takiego rozgraniczenia między Edwardsem a Finneyem, jakiego dokonał Strickland mówiąc: „Edwardiańska idea, że przebudzenie jest wymodlone, zastąpione zostało przez przekonanie Finneya, że jest wypracowane”⁵². Oczywiście istnieje zasadnicza różnica między ujęciem Edwardsa a Finneya, ale nie jest ona tak fundamentalna. Finney twierdził, że „przebudzenie nie jest cudem, ani na cudzie nie polega, od cudu nie jest też w żadnym wypadku zależne. Jest ono po prostu właściwym używaniem danych ku temu środków – i to zupełnie w tym samym stopniu, w jakim wszelkie inne efekty używane są przez użycie danych po temu środków”⁵³. Jednakże tak radykalne hasła Finneya, że to absurd, aby przebudzenie było cudem⁵⁴, wynikały z sytuacji, w której znajdował się Kościół w czasach Finneya, gdy kalwińscy sukcesorzy teologii Edwardsa beczynn timer oczekiwali na dzieło Boga twierdząc, że jeśli zechce On zesłać przebudzenie to tak uczyni, a jeśli nie, to ich wysiłki w żaden sposób nie zmienią boskiego zamysłu. Tak więc twierdzenie Finneya, że przebudzenie nie jest cudem, należy rozpatrywać w świetle jego twierdzeń o konieczności działania Ducha Świętego w przebudzeniu. Wówczas widać, że chciał on jedynie wskazać na konieczność współdziałania człowieka z Bogiem w celu zaistnienia przebudzenia. W żadnym jednak stopniu nie

⁵¹ Ch. Finney, *Revival Lectures*, Michigan 1993, s. 5.

⁵² D. Strickland, *Charles Finney's Assault on Biblical Preaching*, [w:] *The Founders Journal*, No 9 (Summer), 1992, s. 23.

⁵³ C. Finney, *Duchowe...*, dz. cyt., s. 34.

⁵⁴ W.G. McLoughlin, *Modern Revivalism...*, dz. cyt., s. 85.

uważał, że człowiek sam jest w stanie wypracować przebudzenie w tym sensie, że Bóg musi czynić to, co chce człowiek. Należy więc zauważyć, że zarówno dla Edwardsa jak i Finneya sprawcą przebudzenia jest Bóg, który działa poprzez wylanie Ducha Świętego na tych, którzy tego oczekują.

Dlatego modlitwa była dla Finneya jednym z podstawowych czynników zaistnienia przebudzenia. Wyraźnie widać to w jego wykładach na temat przebudzenia, gdzie aż cztery spośród siedemnastu rozdziałów poświęca na rozważania dotyczące modlitwy. Finney wykazuje, że aby móc oczekiwać odpowiedzi na modlitwę o przebudzenie, należy spełnić pewne warunki. „Całkowite poświęcenie się Bogu jest niezbędne do tego, aby modlić się z wiarą. Musisz żyć świętym życiem i wszystko poświęcić Bogu – twój czas, talenty, wszystkie wpływy, jakie posiadasz. Wszystko, co masz, wszystko, czym jesteś musi całkowicie należeć do Niego”⁵⁵. Jednak w modlitwie, bądź do modlitwy, należało jeszcze użyć odpowiednich środków. Nie oznacza to jednak, że te środki użyte bez modlitwy byłyby skuteczne. Jeśli chodzi o sposoby dopełniające modlitwę to jedną z metod używanych przez Finneya były tzw. „ławki gotowości” (*anxious seat* lub *mourner's bench*)⁵⁶. Nie ulega wątpliwości że miało to wpływ na ukształtowanie się popularnego w kręgach ewangelikalnych „wezwania do wyjścia do przodu” podczas kazania bądź do „podniesienia ręki” jako znaku podjęcia decyzji o zaufaniu Chrystusowi⁵⁷. Oponenti Finneya często krytykują go za to twierdząc, że ta metoda nawołuje do zaakceptowania Chrystusa bez poprawnego upamiętania. Jednakże Finney używa tego wezwania do wyjścia do przodu w celu ułatwienia dyskusji z ludźmi, którzy byli zatroskani o stan swojej duszy. Nigdy nie twierdził, że ludzie są zbawieni tylko przez sam fakt wyjścia do przodu w zgromadzeniu, bądź fakt siadania w „ławach gotowości”. Wyjście do przodu traktowane było przez Finneya jako publiczne oświadczenie, że dana osoba chce porzucić swoje grzechy i uzyskać pomoc dla swojej duszy. Uważał on, że każdy może uwierzyć, ale nie uważał, że może się to wydarzyć bez skruchy

⁵⁵ Ch. Finney, *Odpowiedzi na modlitwę*, Minnesota 1982, s. 23.

⁵⁶ R.B. Mullin, *Ameryka Północna*, [w:] *Historia chrześcijaństwa*, dz. cyt., s. 498.

Anxious seat było określeniem na specjalne miejsce przygotowane podczas spotkań przebudzeniowych, gdzie mogli zasiadać ich uczestnicy, którzy byli zatroskani w swoim sumieniu odnośnie duchowego stanu ich duszy. Osoby chcące zostać chrześcijanami mogły w nich zasiadać w celu otrzymania modlitwy i duchowej pomocy.

⁵⁷ J.F. MacArthur, Jr., *Ashamed of the Gospel: When the Church Becomes Like the World*, Wheaton 1993, s. 233.

i opamiętania, a więc bez owoców przekonującego działania Ducha Świętego.

Nie można więc powiedzieć, że według Finneya przebudzenie może być wypracowane przez czysto naturalne środki. Podkreślał on tak jak Edwards, że bez ponadnaturalnej pracy Ducha Świętego nie można mówić o prawdziwym przebudzeniu.

Zakończenie

Teologia przebudzenia religijnego prezentowana przez Finneya stanowi podłoże dla kształtowania się rewiwalizmu od XIX wieku aż po dzień dzisiejszy. Jeden z jej głównych elementów, jakim jest nawołanie do uświęconego życia został zaczerpnięty z ruchu metodystycznego, a następnie ewoluował w różnych kierunkach, w zależności od rodzaju systemu teologicznego, na potrzeby którego był używany. Współczesny ewangelikalizm w sposób znaczący czerpie z tradycji ruchu przebudzeniowego, a w głównej mierze został ukształtowany przez jego arminiańską odmianę, którą prezentował Finney. „Nowe metody”, które stosował Finney również wzbudzały wiele kontrowersji wśród konserwatywnych kaznodziejów, z czasem jednak stając się nieodłącznym elementem pobożności ewangelikalnej. To, co było rewolucyjne, jak np. kazania często wygłaszane bez użycia jakichkolwiek notatek i adresowane do jednostek, czy wezwanie do wyjścia na przód kościoła, tzw. „wyjście ku ołtarzowi” (*altar call*) w celu doświadczenia uświęcenia bądź nawrócenia, dziś stało się powszechną praktyką. Również współczesny Ruch Wzrostu Kościoła (*church growth movement*) jest bezpośrednim wynikiem teologii przebudzenia, chociaż w jej skrajnie pragmatycznej postaci.

Teologia przebudzenia przeszła znaczące zmiany od kalwinizmu reprezentowanego podczas Pierwszego Wielkiego Przebudzenia, przez arminianizm czasów Drugiego Wielkiego Przebudzenia aż do współczesności. Dlatego przeciwników rewiwalizmu można odnaleźć tak wśród konserwatywnych jak i liberalnych teologów.

Twierdzenie niektórych teologów, że w teologii Finneya Bóg nie jest suwerenny, nowe narodziny są jedynie wynikiem skutecznych technik, zaś przebudzenie jest naturalnym rezultatem pomysłowych kampanii, okazało się równie skrajnym poglądem, jak skrajny musiał prezentować się Finney w obliczu „śpiącego chrześcijaństwa” swoich czasów. Sam fakt olbrzymiego nacisku, jaki

kładł na kwestię modlitwy wskazuje na to, że uważał, iż właśnie działanie Ducha Świętego inicjuje duchowe ożywienie. Dlatego podstawową metodą, bądź środkiem do zainicjowania przebudzenia, stała się w ruchu przebudzeniowym modlitwa. Bardzo dobrze jest to widoczne w twórczości jednego z najwybitniejszych przedstawicieli XX-wiecznego rewiwalizmu Leonarda Ravenhilla⁵⁸. Jego książki *Why Revival Tarries*, *Revival Praying* i *Revival God's Way* dotyczące modlitwy o przebudzenie, na stałe weszły do klasyki teologii przebudzeniowej.

Należy zauważyć, że zarówno w Europie jak i Ameryce, olbrzymim zainteresowaniem i wzrastającą popularnością cieszą się religie i mistyka Wschodu. Z pewnością jest to oznaka, że ludzie wciąż odczuwają potrzebę angażowania nie tylko swojego intelektu, ale i uczuć w kwestie wiary. Próbą odpowiedzi na tę potrzebę aktywizacji uczuć religijnych jest ruch przebudzeniowy, którego występowanie można zaobserwować nie tylko w ewangelikalizmie, będącym jego najbardziej wyrazistym środowiskiem, ale również niemal we wszystkich innych nurtach chrześcijaństwa⁵⁹.

ABSTRACT

Classic descriptions of revivals and its characteristics began with the XVIII-century Methodist one. John Wesley's teaching regarding the necessity of experiencing 'a second blessing' – a total sanctification in his view – can be found throughout the XIX-century Holiness Movement that cherished this particular idea. The greatest theologian of revivalism in XVIII century, however, was not Wesley, whose influence extended even to America, but Jonathan Edwards, the first to have systematically described religious renewals. His follower, but also a modifier of his teachings, was Charles Finney, possibly the most acclaimed among revival theologians. His influence on theology and evangelism was so

⁵⁸ Leonhard Ravenhill (1907-1994) urodził się w Leeds, Anglia. Był badaczem historii Kościoła i specjalistą w dziedzinie przebudzeń.

⁵⁹ Odnajdowanie duchowego przebudzenia jako fenomenu ożywienia i aktywizacji uczuć religijnych wewnątrz różnych tradycji chrześcijańskich zależy od definicji jaką przyjmujemy dla terminu przebudzenie. Przykładowo Richard Lovelace definiuje przebudzenie jako pogłębienie duchowości i dlatego doszukuje się ruchów przebudzeniowych (*movements of renewal and recovery*) zarówno wśród liberalnych protestantów, jak również w Kościele Rzymskokatolickim, Koptyjskim i niektórych częściach Prawosławia w Ameryce. Zob. R.F. Lovelace, *Dynamics of Spiritual Life: An Evangelical Theology of Renewal*, Downers Grove IL 1979, s. 310.

significant that he has been hailed 'the Father of modern revivalism'. My intention here is to present the core of Finney's theology in its historical-biographical context as well as to demonstrate its impact on later revivalism.

Keywords: Charles Finney, revivalism, revival, religious awakening, Holiness Movement

LITERATURA

- Aspects of Pentecostal-Charismatic Origins*, red. V. Synan, New Jersey 1975.
- Benedyktowicz W., *Bracia z Epworth*, Warszawa 1971.
- Bingham D.J., *Pocket History of the Church*, Downers Grove IL 2002.
- Boardman G.N., *A History of New England Theology*, New York 1899.
- Christian History*, Volume VII, Number 4, Issue 20.
- Cottret B., *Kalwin*, Warszawa 2000.
- Dictionary of Christianity in America*, red. D.G. Reid, Downers Grove IL 1990.
- Drummond L.A., *Charles Grandison Finney and the Birth of Modern Evangelism*, London-Sydney 1983.
- Encyclopedia of Religious Revivals in America*, red. Michael McClymond, Vol. 1: A-Z, Westport-Connecticut-London, 2007.
- Finney Ch., *Crystal Christianity*, Pittsburg 1985.
- Finney Ch., *Duchowe przebudzenie*, Warszawa 1969.
- Finney Ch., *Odpowiedzi na modlitwę*, Minnesota 1982.
- Finney Ch., *Revival Lectures*, Michigan 1993.
- Finney Ch., *Systematic Theology*, Minnesota 1965.
- Grudem W., *Systematic Theology*, Michigan 1994.
- Hambrick-Stowe Ch.E., *Charles G. Finney and the Spirit of American Evangelicalism*, Grand Rapids Michigan 1996.
- Harding W.H., *Finney's Life and Lectures*, London 1943.
- Haykin M.A.G., *Jonathan Edwards: The Holy Spirit in Revival*, New York 2005.
- Historia chrześcijaństwa*, red. A. Hastings, Warszawa 2002.
- Kelley B.M., *Yale. A History*, New Haven 1974.
- Lelievre M., *Jan Wesley, życie i dzieło*, Warszawa 1930.
- Lovelace R.F., *Dynamics of Spiritual Life: An Evangelical Theology of Renewal*, Downers Grove IL 1979.
- MacArthur J.F., Jr., *Ashamed of the Gospel: When the Church Becomes Like the*

- World, Wheaton 1993.
- McLoughlin W.G., *Modern Revivalism. Charles Grandison Finney to Billy Graham*, New York 1959.
- McLoughlin W.G., *Revivals, Awakenings, and Reform*, Chicago 1978.
- Miller P., *Jonathan Edwards*, Amherst 1981.
- New York Times, Published: August 17, 1875.
- Siemieniowski A., *Ewangelikalna duchowość nowego narodzenia a tradycja katolicka*, Wrocław 1997.
- Stone B.W., *The Biography of Eld. Barton Warren Stone. Written by Himself*, Cincinnati 1847.
- Stott J., *Krzyż Chrystusa*, Katowice 2003.
- Sweet W.W., *Revivalism in America, Its Origin, Growth and Decline*, New York 1945.
- Synan V., *The Holiness-Pentecostal Movement in the United States*, Michigan 1981.
- The Founders Journal*, No 9 (Summer 1992).
- Warfield B.B., *Studies in Perfectionism*, Grand Rapids 1958.
- Wesley J., *Poucz mnie o tym, czego nie wiem. Zbiór kazań*, Warszawa 2001.
- Wiley H.O., *Christian Theology*, vol. II, Kansas City 1952.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LVII

Zeszyt 3

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2015

Spis treści

Artykuły

- ADAM MAGRUK, Biblijno-historyczna analiza święta
Przemienienia Pańskiego 271
- KAMIL HAŁAMBIEC, Teologia przebudzenia religijnego
według Charlesa Finneya. Kontekst historyczny, źródła
i jej wpływ na późniejszy rewiwalizm 299
- JANUSZ ADAM FRYKOWSKI, Dzieje parafii unickiej
pw. św. Demetriusza Męczennika w Nedeżowie
w świetle XVIII-wiecznych wizytacji kościelnych 319
- PAWEŁ MATWIEJCZUK, Humanści, reformatorzy,
przyjaciele. Korespondencja Filipa Melanchtona do Jana Łaskiego.....347

Recenzje

- Sidur Beit Polin. Modlitewnik na dni powszednie, szabaty i święta,
red. Gil Nativ, Związek Postępowych Gmin Żydowskich w Polsce,
Warszawa 2015 (ANDRZEJ P. KLUCZYŃSKI) 375
- Arcybiskup Szymon (Romańczuk). Pisarz i Bóg. Dostojewski, Gogol,
Tołstoj, Fundacja im. Księcia Konstantego Ostrońskiego,
Białystok 2013, ss. 95 (ANDRZEJ F. DZIUBA).....381
- Jonathan Phillips. Druga krucjata. Rozszerzanie granic chrześcijaństwa,
Przełożył Norbert Radomski, Dom Wydawniczy REBIS,
Poznań 2013, ss. 527 (ANDRZEJ F. DZIUBA) 385